

POLSKIE REAKCJE NA ZAJĘCIE KŁAJPEDY PRZEZ NIEMCY W 1939 R.

Michał Klimecki

ABSTRACT

The article is devoted to the new historical research works on Polish reactions to the annexation of Klaipėda by Germany in 1939. Poland took into consideration the possibility of the German occupation of Klaipėda from the end 1938. The Foreign Minister J. Beck declared to the British ambassador in Warsaw H. Kennard that the government maintains a restrained attitude in case of a crisis caused by the issue of Klaipėda. Simultaneously, in interviews for the press, he categorically denied any possibility of Poland and German agreement at the expense of Lithuania. In spring and summer of 1939 the Polish government was very anxious to maintain good relationships with Lithuania. The policy of neutrality declared by Lithuania was received with great satisfaction.

KEY WORDS: Annexation of Klaipėda, history of Lithuania in 1939, history of Klaipėda in 1939, German occupation, Polish reaction, Polish – Lithuanian relationships in 1939, policy of neutrality.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami nauji istorinių tyrimų duomenys apie Lenkijos reakciją į 1939 m. Vokietijos įvykdytą Klaipėdos aneksiją. Lenkija jau nuo 1938 m. rudens baiminosi, kad Vokietija gali žengti tokį žingsnį. Užsienio reikalų ministras J. Beckas pranešė Jungtinės Karalystės ambasadoriui Varšuvoje K. Kennardui, kad galimos Vokietijos agresijos Klaipėdoje atveju Lenkijos vyriausybė laikysis susilaikymo nuostatos. Tuo pat metu spaudoje ji kategoriškai paneigė bet kokią Lenkijos ir Vokietijos sutarties galimybę, tam paaukojant Lietuvos interesus. 1939 m. pavasarį ir vasarą Lenkijos vyriausybė buvo ryžtingai nusiteikusi palaikyti gerus santykius su Lietuva. Tuometinis Lietuvos apsisprendimas laikytis neutraliteto politikos buvo Lenkijoje sutiktas labai palankiai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos aneksija, Lietuvos istorija 1939 m., Klaipėdos istorija 1939 m., vokiečių okupacija, Lenkijos reakcija, Lenkijos ir Lietuvos santykiai 1939 m., neutraliteto politika.

*Prof. Dr. Habil. Michał Klimecki, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Faculty of History, Department of International Relations
Mickiewicza str. 121, PL 87-100 Toruń, Poland
E-mail: klimeckimichal@vp.pl*

Prawdopodobieństwo przejścia Kłajpedy przez Niemcy polscy politycy i dyplomaci rozważali już w ostatnich tygodniach 1938 r. O takiej możliwości wiceministra spraw zagranicznych Jana Szembeka poinformował podczas wizyty kończącej jego misję w Polsce litewski poseł Kazys Škirpa (Szembek 1972:375). Utratę Kłajpedy przez Litwę brał pod uwagę Oddział II Sztabu Głównego, opierający się m. in. na raportach attaché wojskowych. Jednak polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ) lękało się, że niemieckie roszczenia w stosunku do tego miasta ograniczą się – jak to ujął polski ambasador w Paryżu w rozmowie z francuskim ministrem spraw zagranicznych – do uzyskania „autonomii wewnętrznej jak w Gdańsku” (Łukasiewicz 1989:189).¹ W zakończeniu notatki o stosunkach polsko-litewskich, powstałej 23 grudnia w MSZ a przeznaczonej dla prezydenta Ignacego Mościckiego, znalazło się nawet zdanie, wyrażające nadzieję, że podpisany w Kownie polsko-litewski układ normalizujący stosunki gospodarcze wzmocni polityczną pozycję Litwy w Kłajpedzie.² Rozumowanie nieznanego nam dzisiaj z

¹ J. Łukasiewicz określił swoją wypowiedź „ściśle osobista”.

² Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), mf. B 16800, Notatka o stosunkach polsko-litewskich z 23 grudnia 1938 r., aprobowana przez wicedyrektora Departamentu Poli-

nazwiska wyższego polskiego urzędnika Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) bardzo szybko okazało się naiwne. Już 5 stycznia 1939 r. w Berlinie polski minister spraw zagranicznych Józef Beck podczas rozmowy z Hitlerem wywnioskował, że wcielenie Kłajpedy do Niemiec jest przesądzone. W tym kontekście musiał wysłuchać wypowiedzi niemieckiego kanclerza o konieczności uregulowania również przyszłości Wolnego Miasta Gdańska przez wcielenie go do III Rzeszy. Hitler zasugerował wówczas polskiemu rozmówcy, że nie chce tworzyć w wypadku Gdańska faktów dokonanych.³

Dramat Litwy i przynależnej do niej Kłajpedy miał miejsce w okresie dla Europy szczególnie burzliwym. Przypomnijmy, 14 marca w Bratysławie Krajowy Sejm ogłosił niepodległość Słowacji, a 15 marca prezydent Emil Hácha i minister spraw zagranicznych František Chvalkovský, pod groźbami i naciskiem Adolfa Hitlera, wyrazili zgodę na zajęcie ziem czeskich przez Niemcy. Tego dnia węgierska armia rozpoczęła inwazję na Ruś Zakarpacką, 18 marca został zawarty i 23 marca formalnie podpisany układ słowacko-niemiecki. 7 - 8 kwietnia Włosi zajęli Albanie. Tak więc odebranie Litwy przez Niemcy 23 marca Kłajpedy należało do kilku bardzo istotnych, zmieniających mapę Europy wydarzeń. Wszystkie te i wcześniejsze przypadki rewizji granic i stanów posiadania terytoriów przeprowadziły Niemcy i Włochy, posługując się siłą oraz politycznym szantażem. Tak też to oceniała większość pozostałych państw europejskich, w tym Polska. Stanowisko Warszawy dramatyzował fakt, że teraz Polska wydawała się państwem, pod adresem którego III Rzesza wysunie żądania. Po zajęciu Kłajpedy, polski rząd spodziewał się, że będą one dotyczyły przede wszystkim rezygnacji z uprawnień wobec Gdańska. Na przełomie marca i kwietnia w otoczeniu min. Becka zastanawiano się jak na to będzie reagowała Francja. Obawiano się postawienia sobie nad Sekwaną pytania:

... czy [...] niemiecki zamach na Gdańsk ma być uważany za zaatakowanie Polski, czy tylko za wypadek, którym się ma zająć Liga Narodów (Łukasiewicz 1989:230).

Dla Polski kwestia zagarnięcia przez Niemcy Kłajpedy i przedstawienie tego wydarzenia jako dobrowolnego zrzeczenia się miasta przez Litwę miała wielorakie znaczenie. Po pierwsze wywoływała niepokój, o czy była już mowa, przed podobnym ruchem III Rzeszy wobec Wolnego Miasta Gdańska i Polski. Po drugie stawiała pytanie, czy Niemcy nie rozpoczęły procesu podporządkowywania sobie Litwy i popychania jej przeciwko Polsce za obietnicę m. in. udzielenia pomocy w zajęciu Wilna. Jednocześnie ostatecznie pokazała, że zachodni sąsiad Polski, zdaniem ministra spraw zagranicznych

... stracił cechy obliczalności, które posiadał dotychczas, nawet w trudnych sprawach (Szembek 1972:529).

Niemieckie naciski na Litwę w kwestii Kłajpedy zbiegły się w czasie z zapowiedzią oficjalnego wysunięcia przez Niemcy także pod adresem Polski żądań terytorialnych. 21 marca polski ambasador w Berlinie Józef Lipski spotkał się niemieckim ministrem spraw zagranicznych Joachimem v. Ribbentropem. Według sekretarza min. Becka niemiecki polityk

tycznego MSZ Tadeusza Kobylańskiego, s. 42. Strona polska obiecała zapewnić spław drewna do Kłajpedy.

³ Notatka tłumacza niemieckiego MSZ sporządzona po spotkaniu J. Becka z A. Hitlerem, w: Dokumenty i materiały... 1973:4-10; Batowski 1962:226.

... tym razem już bez żadnych osłonek nalegał na ostateczne rozwiązanie spraw niezalutwionych pomiędzy Polską a Niemcami, a więc włączenie Gdańska do Rzeszy i budowę autostrady przez Pomorze (Starzeński 1991:104).

Odmówił przy tym udzielenia precyzyjnych informacji o celach pobytu w Berlinie litewskiego ministra spraw zagranicznych Juozasa Urbšysa i przebiegu rozmów niemiecko-litewskich. Trzy dni później w polskim ministerstwie zastanawiano się, czy Hitler wracając z Kłajpedy nie zatrzyma się w Gdańsku, celowo wywołując kryzys, groźny dla polskich interesów nad Bałtykiem i będący wstępem do zajęcia przez Niemcy Wolnego Miasta (Starzeński 1991:104).

Pozbawienie suwerenności Czechosłowacji i zajęcie Kłajpedy przez Niemcy, postawiły przed polskim rządem zagadnienie, jak należy postąpić w wypadku podjęcia przez to państwo działań zmierzających do przejścia Gdańska. Jedną z pierwszych polskich reakcji na niemieckie postępowanie stała się częściowa mobilizacja kartkowa jednostek wojskowych w dwóch okręgach korpusów: IX (Brześć nad Bugiem) i IV (Łódź), zarządzona w godzinach popołudniowych 23 marca przez Ministerstwo Spraw Wojskowych. Wzmocniono też stany jednostek znajdujących się przy granicach i w rejonie nadmorskim, między innymi przez powołanie części rezerwistów na ćwiczenia. Zmienio dyslokację niektórych dywizji. W związku z tym 9 dywizję piechoty wyznaczono do wzmocnienia osłony „korytarza pomorskiego”. Nowogródzką brygadę kawalerii rozmieszczono na północ od Płocka, a 20 dywizję piechoty na północ od Mławy. Również 23 marca na rozkaz Generalnego Inspektora marsz. Edwarda Śmigłego-Rydza inspektoraty armii rozpoczęto przekształcać w sztaby armii. Generalowie wyznaczeni na stanowiska dowódców armii i samodzielnych grup operacyjnych otrzymali zarządzenia wykonawcze do planu „Zachód”,⁴ znajdującego się jeszcze w fazie opracowania. 24 marca Dowództwo Obrony Wybrzeża wydało zarządzenia związane z obroną od strony lądu Kepy Oksykwskiej, bardzo istotnej dla polskiej militarnej obecności nad Bałtykiem. Marsz. E. Śmigły-Rydz prawdopodobnie również przekazał ustne polecenia Dowództwu Marynarki Wojennej, dotyczące obserwacji aktywności niemieckiej floty wojennej (Polskie Siły... 1951:298-299; Rzepniewski 1990:736, 749; Jurga 1979:250-251). Przynajmniej część polskich decyzji wojskowych szybko stała się wiadoma Niemcom. Ribbentrop zwrócił wówczas uwagę ambasadorowi Lipskiemu, że:

... każde naruszenie suwerenności terytorialnej Gdańska przez wojska polskie będzie potraktowane tak samo jak naruszenie granicy Niemiec (Newman 1981:202).

Szybko ustosukowało się do nowych wypadków Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 23 marca podsekretarz stanu w ministerstwie spraw zagranicznych w rozmowie z niemieckim ambasadorem Hansem A. v. Moltke nazwał zabór Kłajpedy „bardzo nieprzyjemną niespodzianką”. Dzień później, 24 marca kierownictwo MSZ, na zwołanej przez Becka naradzie, odrzuciło możliwość poczynienia przez Polskę ustępstw wobec niemieckich roszczeń. Poinformowano ambasadorów Francji i Wielkiej Brytanii o niemieckich żądaniach wobec Polski i Gdańska. Beck wysłał też kuriera do Londynu do ambasadora Edwarda Raczyńskiego, z poleceniem przygotowania swojej wizyty w Wielkiej Brytanii i zawarcia z tym krajem porozumienia o sojuszniczym charakterze. 28

⁴ Plan „Zachód” dotyczył działań wojsk polskich na wypadek niemieckiej agresji. Pod koniec marca marsz. E. Śmigły-Rydz mógł przekazać jedynie zarządzenia jednostkom pierwszorutowym. Pozostałe jednostki, w tym należące do odwodów Naczelnego Wodza musiały poczekać na ukończenie prac związanych z planem „Zachód”.

marca, a więc niecały tydzień od zajęcia Kłajpedy przez Niemcy, wezwał do siebie niemieckiego ambasadora i ostrzegł, że próba zmienienia statusu Gdańska zostanie uznana za agresję przeciwko Polsce. Minister nie mógł wiedzieć, że w tych dniach niemieckie MSZ ograniczyło swoje żądania wobec Polski. Hitler w dyrektywie skierowanej 25 marca do gen. v. Brauchitscha stwierdził, że:

... nie życzy sobie jednak rozwiązania problemu gdańskiego siłą, nie chce bowiem pchnąć w ten sposób Polski w ramiona Wielkiej Brytanii (Newman 1981:203).

Jednocześnie polskie MSZ oficjalnie traktowało sprawę państwowej przynależności Kłajpedy jako problem wyłącznie niemiecko-litewski. W rozmowie z brytyjskim ambasadorem, przeprowadzonej 22 marca, Józef Beck ograniczył się do stwierdzenia, że Polska nie chce wyciągać dla siebie korzyści z sytuacji w jakiej znalazła się Litwa. Dzień później wyraził gotowość do udzielenia gospodarczej pomocy Litwie w wypadku niemieckich restrykcji (Mikulicz 1976:255-256). Nie było mowy o oficjalnym wystąpieniu określającym stosunek Polski czy obu państw do niemieckiej polityki wobec Litwy. Dziennik „Polska Zbrojna”, wyrażający nie tylko stanowisko Ministerstwa Spraw Wojskowych ale również rządu, zamieścił w dniach 22 – 24 marca kilka notatek i artykułów dotyczących Kłajpedy, starannie unikając ocen bieżących wydarzeń. Informując o stanowisku Francji, najważniejszego polskiego sojusznika, dziennikarz napisał:

Sprawa, w jaki sposób została załatwiona kwestia kłajpedzka, tj. ustąpienie Litwy, wobec żądań Niemiec, nie wzbudziła w kołach paryskich większego wrażenia, gdyż na ogół oczekiwano, tego rodzaju rozwiązania.⁵

Genezę utraty Kłajpady przez Litwę i położenie w jakim się znalazło to państwo omówił polski poseł w Kownie Franciszek Charwat, w cyklu wykładów wygłoszonych dla pracowników MSZ, naukowców i badaczy. Jego słowa należy uznać za nieoficjalne stanowisko ministerstwa. Charwat zauważył m.in.:

... nie można jednak zamykać oczu i na to, że możliwości Litwy w walce o gospodarcze zdobycie i narodowe zasymilowanie Kłajpedy były zbyt słabe. Litwa nie posiadała kapitałów, któreby pozwoliły jej na gospodarczą ekspansję w Kłajpedzie, jakkolwiek poświęciła duże jak na swoje możliwości sumy, na rozbudowę portu. Nie posiadała ludzi, sfer inteligentnych, kupców, urzędników, lekarzy którzy by mogli zmajoryzować życie i stanąć do duchowego podboju [...] trzeba stwierdzić, że utrata Kłajpedy nie wywołała bardzo głębokiego wstrząsu w społeczeństwie litewskim [...] Litwa w pierwszej chwili odetchnęła z ulgą, kiedy się dowiedziała, że Niemcy chcą od niej tylko Kłajpedy [...] cios nie napotkał ani na żywiołową reakcję ani nie wywołał uczuć nienawiści do zaborcy. Nie ma w ogóle żadnego porównania pomiędzy nastawieniem psychicznym każdego Litwina do kwestii Wilna.

Dyplomata jednocześnie dowodził, że Litwini dostrzegają niebezpieczeństwo niemieckiej ekspansji na wschód, m. in. kosztem ich państwa i będą bronili przed Niemcami „swej niepodległości orężnie”. Dostrzegał, że ostatnie wydarzenia pozytywnie wpłynęły na stosunki polsko-litewskie, ale też przestrzegał przed kalkulacjami, że:

... oderwanie Kłajpedy i zagrożenie falą germanizmu rzuca automatycznie Litwę w nasze objęcia i każe jej zapomnieć o wszystkich dawnych urazach dla obrony przed wspólnym wrogiem.⁶

⁵ „Polska Zbrojna”, Nr. 81 z 22 marca 1939 r.

⁶ AAN, MSZ, mf. B. 26516, Wykłady pos. Fr. Charwata na IX kursie naukowym MSZ w d. 15 maja 1939 r., s. 52-56.

Dodajmy w tym miejscu, że polski poseł w Kownie nie cieszył się opinią wnikliwego analityka. Placówkę w Kownie objął niechętnie i nie potrafił związać się z krajem, w którym przebywał już od kilku miesięcy.

Inne oceny niż w wykładach posła Charwata znalazły się w meldunkach polskiego attaché wojskowego w Kownie płk. Leona Mitkiewicza, napisanych po zagarnięciu Kłajpedy przez Niemcy. 24 marca informował szefa Oddziału II Sztabu Głównego, że Kłajpeda została oddana Niemcom pod groźbą wojny. Dodawał:

... dla oceny sytuacji ważne jest, że Niemcy przedstawiają powrót Kłajpedy do Rzeszy jako dobrowolną zgodę Litwy i posuwają się aż do zakazu ogłaszania przez Litwę komunikatów o rzeczywistym przebiegu wydarzeń.

Stwierdził, że w rozmowie z szefem litewskiego Oddziału II Sztabu Głównego zauważył ulgę, że tylko „skończyło się na oddaniu kraju kłajpedzkiego”. Polski oficer uznał za stosowne przekazać swoim przełożonym opinię litewskiego oficera, że państwa zachodnie nie wystąpią przeciw Niemcom, o ile nie zostaną same napadnięte. W swoim meldunku płk Mitkiewicz proponował m. in. aby polski rząd wystąpił pod adresem Litwy, jak to sformułował, „z żądaniem” paktu o nieagresji. Jego zdaniem pozwoli to na rozpoznanie stopnia zależności Litwy od Niemiec. Postulował zorganizowanie na Litwie antyniemieckiej propagandy, z wykorzystaniem kwestii Kłajpedy. Uznał za konieczne wstrzymanie transportu kolejowego i wodnego polskiego drewna do Kłajpedy, gdyż działa „to jedynie na korzyść Niemiec”. Dodawał, że naczelny dowódca litewskiej armii gen. Stasys Raštikis ogłosił drukiem wypowiedź do żołnierzy i społeczeństwa, zakończoną słowami „ten nie jest wart wolności, kto jej nie broni”.⁷ W meldunku z 3 kwietnia płk. Mitkiewicz sugerował, że:

... Litwa w najbliższym czasie nie będzie całkowicie uzależniona od Niemiec i w najgorszym dla nas wypadku zachowa początkowo neutralność z tym, że w zależności od położenia, po pewnym czasie, wystąpi po naszej stronie.⁸

Zaniepokojenie przyszłością Litwy i wynikającymi z tego zagrożeniami dla Polski wyrażał w Londynie Józef Beck (Łossowski [?]:359; Szembek 1992:549-550). Także polscy dyplomaci na zagranicznych placówkach wprost mówili, że zajęcie przez Niemcy Kłajpedy zawiera groźne sygnały także dla ich kraju. Radziecki komisarz ludowy spraw zagranicznych Maksim Litwinow po spotkaniu z polskim ambasadorem Wacławem Grzybowskiem zanotował, że jego rozmówcę „bardzo trwoży los Litwy po dokonaniu okupacji Memla”.⁹ Podobnie zareagował ambasador w Londynie Edward Raczyński, notując w dzienniku swoje refleksje nad polityką prowadzoną przez Niemcy wiosną 1939 r. (Raczyński 1977:25). Zaniepokojenie w rozmowach z Francuzami wyrażał polski ambasador w Paryżu Juliusz Łukasiewicz.¹⁰

⁷ AAN, Sztab Główny, poz. 616/327, Meldunek płk. L. Mitkiewicza do szefa Oddziału II Sztabu Głównego z 24 marca 1939 r., s. 587-589; Rozkaz (polskie tłumaczenie), s. 605-606.

⁸ AAN, Sztab Główny, poz. 616/327, Meldunek płk. L. Mitkiewicza do szefa Oddziału II Sztabu Głównego z 3 kwietnia 1939 r., s. 613. W swoich pamiętnikach L. Mitkiewicz (Wspomnienia kowieńskie 1938-1939, s. 234) pisze, że niektóre z jego raportów zapewne nie dotarły do marsz. E. Śmigłego-Rydza.

⁹ Notatka M. Litwinowa z 1 kwietnia 1939 r., w: Dokumenty i materiały... 1973, t. VII, s. 73.

¹⁰ Patrz też Łossowski [?]:357.

Natomiast litewski poseł w Warszawie Jurgis Šaulis rozmawiał już ok. 27 marca z wiemin. Janem Szembekiem. Starał się rozproszyć polskie obawy przed podporządkowaniem sobie przez Niemcy jego ojczyzny za pomocą mechanizmów gospodarczych. Stwierdził wówczas, że:

... Litwa nie przyjęła żadnych zobowiązań co do wyłączności swoich obrotów morskich przez port kłajpedzki, i że zachowała wolną rękę w użytkowaniu innych portów. Z ostatniego układu z Niemcami wynikają dla Litwy prawa, a nie obowiązki (Szembek 1972:533).

W tym samym mniej więcej czasie Šaulis ostrzegał wysokiego urzędnika MSZ Tadeusza Kobylańskiego, że Niemcy zamierzają zmusić Polskę do wspólnego zaatakowania ZSRR. Poruszył także problematykę stosunków polsko-litewskich proponując rozstrzygnięcie spornych kwestii „cicho, po domowemu”.¹¹ Podobne wątki znalazły się w rozmowie jaką przeprowadził 28 marca podczas swojego pobytu w Kownie z posłem F. Charwatem. Polski dyplomata w w swojej wypowiedzi wskazał m. in. na konieczność przeprowadzenia negocjacji dotyczących położenia mniejszości narodowych, polskiej i litewskiej w obu państwach. Zarzucił litewskiemu rządowi, że popycha litewską mniejszość narodową na Wileńszczyźnie do różnych wystąpień i pretensji wobec polskiego państwa.¹²

Konstruując plany działań na wypadek otwartego, w tym zbrojnego zatargu z Niemcami, J. Beck wystąpił z propozycjami wobec Litwy. Na jego polecenie Charwat zadeklarował w imieniu swojego państwa udzielenie Litwie pomocy na wypadek zbrojnego najazdu Niemiec. Wywołał tym głębokie zakłopotanie premiera Juozasa Urbšysa. Litwini odczytali polską propozycję, nie bez słuszności, jako zamiar wciągnięcia ich w konflikt polsko-niemiecki. Beck i Charwat nie zapominali, że Litwa zobowiązała się wobec Niemiec do nie wiązania się z innymi państwami umowami z klauzulami wojskowymi. Ewentualne przyjęcie polskiej deklaracji stawiało Litwinów w bardzo trudnej sytuacji, narażając ich na niemiecką ripostę (Pankiewicz 1999:169).

Polska nadała szczególnie staranną oprawę wizycie w dniach 9 - 12 maja 1939 r. gen. Stasysa Raštikisa.¹³ Na dworcu w Warszawie litewskiego gościa powitali marsz. Edward Śmigły-Rydz, minister spraw wojskowych gen. Tadeusz Kasprzycki, szef Sztabu Głównego gen. Wacław Stachiewicz i kilku generałów (m. in. Głuchowski, Regulski i Skuratowicz). Marsz. Śmigły-Rydz był nie tylko generalnym inspektorem sił zbrojnych, czyli przyszłym wodzem naczelnym, ale także drugą, po prezydencie Ignacym Mościckim, osobą w państwie. Gen. Raštikisa przyjął nie tylko marsz. Śmigły-Rydz, ale również prezydent Ignacy Mościcki i premier gen. Felicjan Sławoj-Składkowski. Generalny inspektor m. in. stwierdził, że uważa niemiecką politykę za niebezpieczną dla obu państw i ponoć zasugerował możliwość udzielenia Litwie natychmiastowej pomocy militarnej w wypadku, gdyby stała się ofiarą agresji. Słowa marsz. Śmigłego-Rydz nie były jeszcze zaproszeniem do negocjacji na tematy współpracy wojskowej, ale przede wszystkim manifestacją życzliwości dla Litwy. Stanowiły również sygnał, nie tylko dla litewskiego naczelnego wodza, że Polska nie bierze pod uwagę podporządkowania się niemieckiemu dyktatowi i przygotowując się do konfrontacji z III Rzeszą zabiega o przyjazną postawę innych państw (Łossowski [?]:362; Leczyk 2004:431). W rozmowach z gen. Stachiewiczem litewscy oficerowie poruszyli kwestie związane z sytuacją państw nadbałtyckich po zajęciu przez Niemcy Kłajpedy.

¹¹ Notatka wicedyrektora Departamentu Politycznego MSZ T. Kobylańskiego z 27 marca 1939 r., w: Dokumenty i materiały... 1973, t. VII, s. 65.

¹² AAN, MSZ, B. 10107, Pismo Charwata z 28 marca 1939 r. do ministra spraw zagranicznych, s. 7-8.

¹³ AAN, Sztab Główny, poz. 617/23, Program wizyty gen. Stasysa Raštikisa w Warszawie, s. 41-43.

Polski świadek rozmowy zapamiętał, że szef Sztabu Głównego wysłuchał swojego gościa, ale nie podjął tego wątku, kierując rozmowę na temat stanu litewskiej armii (Mitkiewicz 1990:244).

Wizytę litewskiego naczelnego wodza w Polsce szeroko, przeważnie w bardzo życzliwym tonie opisywała codzienna prasa, w tym „Polska Zbrojna”.¹⁴ Płk. Mitkiewicz towarzyszący gen. Raštikisowi nie bez ironii zauważył, że dziennikarze w swoich tekstach wróżyli „nowy Grunwald”. Sam jednak napisał, że tak jak to bywało w dawnych wiekach, Hetman Wielki Litewski spotkał się z Hetmanem Wielkim Koronnym (Mitkiewicz 1990:238, 249).

Rezultaty pobytu gen. Raštikisa wywołały również spekulacje i komentarze dyplomatów akredytowanych w Warszawie. Zbyt daleko w swoich wnioskach poszedł amerykański attaché wojskowy Willam H. Colbern. W wysłanym do Stanów Zjednoczonych dokumencie datowanym 11 maja informował:

Są powody, aby sądzić, że Polska popiera Litwę w obecnym i przyszłym oporze wobec dalszych zakusów niemieckich. Choć to jedynie domysł, uważam, iż Polska aktywnie interweniowałaby dla zapobieżenia zjęcia tego kraju przez Niemcy. Opinia ta opiera się na koncentracji wojsk polskich na granicy litewskiej w czasie, gdy Niemcy zajmowały Kłajpedę, na prawie codziennych konferencjach litewskiego attaché wojskowego z polskim Szefem Sztabu w tym czasie oraz na obecności w Warszawie w ciągu ostatnich dwóch dni litewskiego naczelnego wodza gen. Raštikisa (Colbern 1986:54).

O efektach wizyty gen. Raštikisa w Polsce i stosunkach polsko-litewskich wicemin. Szembek rozmawiał z litewskim posłem 15 maja. Litewski dyplomata kolejny raz informował, że Niemcy nie zamierzają zmusić Litwy do zobowiązania korzystania wyłącznie z portu w Kłajpedzie. Dodał też, że Litwini zamierzają wybudować własny port morski. Stan polsko-litewskich rozmów o prawach mniejszości ocenił za zadawalający, a wizytę litewskiego wodza w Polsce za udaną. Dla Szembeka najważniejszą była informacja o zachowaniu przez Litwę prawa wyboru dróg eksportu własnych towarów (Szembek 1972:533, 602). Świadczyła, że jak na razie Niemcy nie zamierzają za pomocą znajdującej się w ich posiadaniu Kłajpedy wpływać na Litwę.

Z serdecznym przyjęciem gen. Raštikisa przez marsz. Śmigłego-Rydza i wyższych polskich dowódców nieprzyjemnie kontrastowało zachowanie Becka. Znalazł on dla litewskiego gościa jedynie dwie minuty. Spotkanie ograniczyło się do monologu ministra, będącego wykładem na temat polskiej polityki zagranicznej. Beck nie przybył na żaden z bankietów wydanych przez polskich gospodarzy, a także przez litewskiego posła. Jego zachowania mogło zostać odczytane jako wyraz pychy, a także lekceważenia pozycji i problemów Litwy lub wręcz jej instrumentalnego traktowania (Mitkiewicz 1990:242, 245). Podczas obiadu wydanego przez posła J. Šaulisa na cześć marsz. E. Śmigłego-Rydza, bliski współpracownik min. Becka, uważany z jego prawą rękę Tadeusz Kobyłański przyznał w prywatnej wypowiedzi, że brak stanowczej polskiej reakcji na niemiecką politykę, przede wszystkim zabór Austrii, Czech i Kłajpedy był wielkim błędem. Jednocześnie rozważał, jak mogły się potoczyć wydarzenia w wypadku wspólnej polsko-czeskiej akcji przeciwko Anschlussowi Austrii, nawet wystąpienia zbrojnego przeciwko Niemcom (Mitkiewicz 1990:242, 247).

Popowrocie do kraju litewski naczelny dowódca, a także litewski szef Oddziału II Sztabu kilkakrotnie dzielili się z płk. Mitkiewiczem informacjami o siłach jakimi dysponują Niemcy w

¹⁴ „Polska Zbrojna”, Nr. 129 z 10 maja i Nr. 130 z 11 maja 1939 r.

Kłajpedzie i w Prusach Wschodnich.¹⁵ Wypowiedzi gen. Raštikisa w Warszawie i raporty polskiego attaché wojskowego z Kowna przyczyniły się do przyjęcia przez generalnego inspektora założenia, że Litwa nie wystąpi w żaden sposób przeciwko Polsce, w wypadku rozpoczęcia wojny przez Niemcy. Pozwoliło to na przesunięcie części jednostek z nad granicy z Litwą na zachód i do odwodów. Mimo tego w polskim Sztapie Głównym pewien niepokój budziły doniesienia źródeł wywiadowczych, że większość młodych oficerów litewskich odnosi się do Polski:

... nieprzychylnie, wysuwając konieczność uregulowania kwestii zwrotu przez Polskę Wilna. Uważają, że w razie wojny polsko-niemieckiej nadarzy się okazja odebrania Wilna. Po zwycięskiej dla Polski wojnie – przypadnie im chyba Królewiec.¹⁶

Płk. Leon Mitkiewicz zauważył też, że na Litwie pojawiła się ścienna mapa terytorium państwowego bez Kłajpedy, ale za to z Wilnem i Grodnem w litewskich granicach (Mitkiewicz 1990:253).

W maju polski poseł w Kownie uzyskał pewność, że rząd Litwy nie bierze pod uwagę współpracy z Niemcami. W piśmie skierowanym do Warszawy informował o rozmowie jaką miał z nim i posłem francuskim 21 maja premier Jonas Černius. Litewski polityk:

... wygłaszał swoje wywody z wielką namiętnością – donosił Charwat – przez którą przebłyskiwała także nuta chęci rewanżu, nie tylko za sam fakt odebrania Kłajpedy, ale przede wszystkim za metody, jakie stosują Niemcy” (Łossowski [?]:365).

W bardzo podobny tonie wypowiedział się w litewski premier 15 czerwca na obiedzie w poselstwie Estonii w obecności płk. Mitkiewicza. Miał wówczas rozważać udział Litwy w szerokiej europejskiej koalicji antyniemieckiej z udziałem Polski i Związku Radzieckiego. Jak zanotował płk. Mitkiewicz, premier Černius liczył na przejęcie wschodnich obszarów Prus Wschodnich, zamieszkałych przez ludność litewską, w tym również Kraju Kłajpedzkiego. Wypowiedzią litewskiego polityka bezskutecznie próbowali zainteresować w Warszawie gen. Stachewicz i min. Becka.

W polskim społeczeństwie, bez względu na polityczne opcje jego członków, w 1939 r. dominowały sympatie wobec Litwy. Przemówienie Tadeusza Katelbacha, w którym znalazło się stwierdzenie, że wszyscy Polacy byli myślami przy Litwie w czasie kryzysu wywołanego przez niemieckie roszczenia, wywołały aplauz i długotrwałe oklaski wszystkich obecnych na posiedzeniu Senatu, w tym również min. Becka. Nie oznacza to jednak, że los Kłajpedy powszechnie potraktowano jako ostrzeżenie dotyczące Polski. Wiosną 1939 r. najwięcej emocji i różnorodnych ocen wzbudziła likwidacja Czechosłowacji, proklamowanie niepodległości Słowacji i uzyskanie wspólnej granicy z Węgrami. Przy tym większość Polaków uważała, m. in. dzięki zacieśnianiu związków z Francją i Wielką Brytanią, prowadzoną przez Józefa Becka politykę zagraniczną za bardzo sprawną i odnoszącą sukcesy. Do wyjątków należał redaktor poczytnego, konserwatywnego, wychodzącego w Wilnie dziennika „Słowo” Stanisław Cat-Mackiewicz. Już 8 marca 1939 r. na pierwszej stronie zamieścił artykuł sygnowany J. M. i zatytułowany „Wysiadłem w Kłajpedzie – wysiadłem w Memlu”. Jego autor zarzucał polskiej opinii publicznej krótkowzroczność, przede wszystkim to, że nie rozumie niebezpiecznych skutków zachowania się

¹⁵ AAN, Sztab Główny, poz. 616/327, Meldunki płk. L. Mitkiewicza do szefa Oddziału II Sztapu Głównego z 13 czerwca, 20 czerwca 1939 r., s. 676, 685; Mitkiewicz 1990:242, 261.

¹⁶ AAN, Sztab Główny, poz. 616/327, Meldunki szefa referatu „Z” kpt. Jaworskiego z 2 sierpnia 1939 r., s. 728.

Niemców w Kłajpedzie i ich dążenia do zmiany statusu miasta.¹⁷ Zaś 22 marca na pierwszej stronie tego samego dziennika ukazały się dwa teksty. Pierwszy zatytułowany „Litwa traci Kłajpedę” jest krótkim doniesieniem agencyjnym, na podstawie PAT, o wypadkach w mieście i zmianie jego statusu. Drugi artykuł napisany przez S. Cata-Mackiewicza „Dwie doktryny polityczne w Polsce, a praktyka polityczna min. Becka” zawiera bardzo krytyczną ocenę aktywności polskiej dyplomacji. Autor dowodzi, że Niemcy po utworzeniu protektoratu Czech i Moraw, podporządkowaniu sobie Słowacji i zajęciu Kłajpedy stały się wielkim europejskim mocarstwem, a Polska będzie ich następną ofiarą. Artykuł kończy się zdaniem „W każdym razie bilans naszej polityki zagranicznej za ostatnie kilka lat jest wybitnie ujemny”.¹⁸ Po tym tym artykule Cat-Mackiewicz został aresztowany i internowany na kilka tygodni w Berezie Kartuskiej. Część urzędników MSZ było zaskoczonych aresztowaniem popularnego i wpływowego dziennikarza. Próbowano namówić Józefa Becka do interwencji w jego obronie. Minister odmówił zaangażowania się w tej sprawie, argumentując, że nie należy ona do kierowanego przez niego resortu (Meysztowicz 1989:156; Wojtacki:2006:144-148). Jednocześnie „Słowo” z sympatią i szacunkiem pisało o Litwie, jej społeczeństwie, politykach i rządzie. I tak 25 marca w gazecie znalazły się obszernie wyjątki z wypowiedzi. gen. Raštikisa z cytowanym już stwierdzeniem „ten nie jest wart wolności, kto jej nie broni”.¹⁹

Polska utrzymała w Kłajpedzie swój konsulat, którym nieprzerwanie od początku istnienia, tj od 11 marca 1939 r. kierował dr Józefa Weyers. Utrzymywał przyjazne kontakty z litewskimi mieszkańcami miasta. Już 1 kwietnia, a więc kilka dni po zajęciu Kłajpedy przez Niemcy, przekonywał litewskich znajomych, aby nie wyjeżdżali z niej, starając się utrzymać jak największy stan posiadania (Łossowski [?]:371). Jego staraniem 3 maja odbyły się w mieście uroczystości rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja, przeznaczone przede wszystkim dla miejscowych Polaków. Ich najważniejszym elementem stało się uroczyste nabożeństwo w jednym z kościołów. Z okazji polskiego święta państwowego życzenia dr Weyersowi złożyli osobiście konsulowie łotewski i litewski oraz pisemnie radziecki konsul generalny. Polski konsul zauważył, że niemiecka prasa mimo jego zabiegów i obietnic nie opublikowała informacji o programie rocznicowych uroczystości. Kilka dni później, 12 maja w tym samym kościele odprawiono mszę żałobną za duszę marsz. Józefa Piłsudskiego. Uczestniczył w niej cały skład polskiego konsulatu i kilkunastu polskich mieszkańców miasta.²⁰ Ważną, dyskretnie prowadzoną stroną działalności polskiego konsulatu było zbieranie informacji o zachowaniu się Niemców w Kłajpedzie, w tym o ich obecności i aktywności wojskowej. Z uzyskiwanych z różnych źródeł danych dr Weyers wnioskował o zamiarze Niemiec objęcia Litwy protektoratem.

Konsulat w Kłajpedzie odwiedził 31 lipca 1939 r. polski attaché wojskowy na Litwie. Po rozmowie z konsulem J. Weyersem wysłał meldunek do szefa Oddziału II Sztabu Głównego. Pisał w nim:

¹⁷ „Słowo”. Nr. 65 z 8 marca 1939, s. 1.

¹⁸ „Słowo”. Nr. 80 z 22 marca 1939, s. 1.

¹⁹ „Słowo”. Nr 83 z 25 marca 1939, s. 2.

²⁰ AAN, MSZ, mf. B. 16795, Pismo konsula RP dr Józefa Weyersa z 12 maja 1939 r. do ambasady RP w Berlinie, s. 1. Weyers rozpoczął urzędowanie od złożenia wizyty litewskiemu gubernatorowi. Wizytował także m. in. nadburmistrza Kłajpedy, konsula łotewskiego i radzieckiego. Nie mógł natomiast spotkać się z niemieckim konsulem generalnym, nieobecnym w mieście. Patrz MSZ, mf. 16796, Pismo konsula RP dr Józefa Weyersa z 16 marca 1939 r. do poselstwa RP w Kownie, s. 1-4.

... są lansowane pogłoski o rychłym protektoracie niemieckim nad Litwą. Dzień 15 sierpnia ma być rzekomo terminem decydujących wystąpień Niemiec. W kraju kłajpedzkim powołano rezerwistów do 50 roku życia, starszych wiekiem wcielono do kompanii roboczych. Prowadzone są intensywne prace nad szybkim ukończeniem żniw. Tempo prac nad budową fortyfikacji nadbrzeżnych w ostatnich dniach znacznie się wzmoгло. Ukończono budowę i instalację pięciu baterii nadbrzeżnych ...²¹

Wnioski płk Mitkiewicza okazały się błędne. Polski konsul był świadkiem przygotowania do agresji nie na Litwę, ale Polskę.

References

- BATOWSKI, H. *Kryzys dyplomatyczny w Europie, jesień 1938 – wiosna 1939*. Warszawa, 1962.
- COLBERN, W. H. *Polska. Styczeń – sierpień 1939. Analizy i prognozy. Komentarze do wydarzeń attaché wojskowego ambasady USA w Warszawie*. Warszawa, 1986.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. Warszawa, 1973, t. VII.
- JURGA, T. Plany wojenne i strategiczne rozwinięcie sił zbrojnych Niemiec i Polski. In *Wojna obronna Polski 1939*. Red. nauk. E. Kozłowski. Warszawa, 1979.
- LECZYK, M. *Polska i sąsiedzi 1921-1939. Stosunki wojskowe*. Warszawa, 2004.
- ŁOSSOWSKI, P. *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*. Warszawa, [?].
- ŁUKASIEWICZ, J. *Dyplomata w Paryżu 1936-1939*. Paryż, 1989.
- MEYSZTOWICZ, J. *Czas przeszły dokonany*. Warszawa, 1989.
- MIKULICZ, S. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918-1939*. Warszawa, 1976.
- MITKIEWICZ, L. *Wspomnienia koweńskie 1938-1939*. Warszawa, 1990.
- NEWMAN, S. *Gwarancje brytyjskie dla Polski*. Warszawa, 1981.
- PANKIEWICZ, E. *Pułkownik Leon Mitkiewicz-Żółtek*. Białystok, 1999.
- Polska Zbrojna*. Nr. 81 z 22 marca 1939 r.
- Polska Zbrojna*. Nr. 129 z 10 maja 1939 r.
- Polska Zbrojna*. Nr. 130 z 11 maja 1939 r.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*. T. 1, Kampania wrześniowa 1939 r., cz. 1, Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną. Londyn, 1951.
- RACZYŃSKI, E. *W sojusznicy Londynie*. Londyn, 1977.
- RZEPNIEWSKI, A. Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego 1935-1939. In *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*. Red. nauk. P. Stawiecki. Warszawa, 1990.
- Słowo*. Nr. 65 z 8 marca 1939.
- Słowo*. Nr. 80 z 22 marca 1939.
- Słowo*. Nr. 83 z 25 marca 1939.
- STARZEŃSKI, P. *Trzy lata z Beckiem*. Warszawa, 1991.
- SZEMBEK, J. *Diariusz i teki*, t. IV, opr. J. Zarański. Londyn, 1972.
- WOJTACKI, M. „Słowo” – *dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1921-1939*. Monografia pisma. Toruń, 2006. [maszynopis dysertacji doktorskiej].

POLISH REACTIONS TO THE ANNEXATION OF KLAIPĒDA BY GERMANY IN 1939

Michał Klimecki

Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Summary

Poland took into consideration the possibility of the German occupation of Klaipėda from the end 1938. The Foreign Minister J. Beck declared to the British ambassador in Warsaw H. Kennard that the government maintains a restrained attitude in case of a crisis caused by the issue of

²¹ AAN, Sztab Główny, poz. 334, Pismo płk. L. Mitkiewicza do szefa Oddziału II Sztabu Głównego z 4 sierpnia 1939 r., s. 286.

Klaipėda. Simultaneously, in interviews for the press, he categorically denied any possibility of Poland and German agreement at the expense of Lithuania.

After the encroachment of the German troops to Klaipėda, bonds of sympathy between Poland and Lithuania could be clearly visible. On 27 March 1939 T. Katelbach gave a speech in the Senate expressing his regards to Lithuania. The Foreign Minister J. Beck and Under-Secretary of state M. Arciszewski were also present in the Senate. The Polish Ambassador to Lithuania – F. Charwat received instructions to inform the President A. Smetona, that Polish government is ready to help Lithuania in case of any threat to the Lithuanian independence. Whereas the visit of general S. Raštikis to Poland from 8 to 12 of May was given ceremonial character. The Lithuanian guest was received by Marshal E. Šmigly-Rydz, President H. Mościcki, Prime Minister F. Sławoj-Składkowski and the Chief of the Headquarters general W. Stachiewicz. They were interested in the reaction of the Lithuanian government to possible violation of the Lithuanian neutrality by the German, and attacking Poland through Lithuanian territory. Well-disposed articles full of sympathy for the Lithuanian people were published by the majority of widely read newspapers in Poland. It was considered in the industrial circles that Polish companies should take part in the building of a port which would replace the port in Klaipėda.

In spring and summer of 1939 the Polish government was very anxious to maintain good relationships with Lithuania. The policy of neutrality declared by Lithuania was received with great satisfaction. In May the Polish Embassy in Kaunas informed the Ministry of Foreign Affairs that the Prime Minister J. Černius is favourably disposed towards Poland. The attitude of the Lithuanian highest Civil Authorities and the Lithuanian Army towards Poland dispelled any fears that Lithuania could opt for the German side.

Gauta 1996 m. lapkričio mėn.